

KERNY TERÉZIA

Szent Ágota tisztelete Magyarországon, különös tekintettel a perenyei római katolikus plébániatemplomra

Kultusztörténeti vázlat

Ágota előkelő szülők gyermekeként a szicíliai Cataniában született Gaius Messius Quintus Decius (201 k.–251) császár idején. A fiatalon szüzességi fogadalmat tett, hogy életét Krisztusnak szentelhesse. Följeltették, s amikor megvallotta hitét Quintianus helytartó utasítására megostorozták, égették, végül megcsúfolásként levágták a keblét, majd börtönbe zárták. Éjszaka Szent Péter apostol eljött hozzá és meggyógyította. Másnap a cellája padlójára szórt éles cseréptörmeléken és parázzson forgatták. A kínszenvedéseitől a halál váltotta meg, melyet derűsen fogadott. Kínzása közben földrengés rázza meg a várost. Tiszteletét az indította el, hogy szülővárosa, Catania, a szent vértanúságának első évfordulóján csodásan megmenekült az Etna kitörésétől. A lakosság a vértanú sírjáról elhozott fátyollal segítségét kérve vonult a megsemmisítő lávafolyam elé, ami csodálatos módon február 5-én megállt. Bár Szent Ágotához fűződő gazdag szokás és hagyományvilág elsősorban Cataniában virágzott, tisztelete hamarosan elterjedt az egész Egyházban. Szerepel a római misekánonban, megemlékezik róla a karthagói kalendárium, de felbukkan neve már a legkorábbi vértanúaktákban is. Rómában Symmachus pápa (498–514) egy régi templomot szentelt neki a Via Aurelián, I. (Nagy Szent) Gergely pápa (590–604) pedig az egykori ariánus templomot szentelte a tiszteletére. Erekyein kívül kultuszának elterjedését a X. század óta saját ünnepi officiuma is elősegítette. A VI. századi Jeromos-féle *Martirologium* február 5-re teszi Szent Ágota temetését. Ünnepeit Rómában a VI. század óta ülik.¹

Szülővárosában a mai napig körmenettel és fesztivállal emlékeznek meg ünnepéről. 2008-ban nagy kiállítást is rendeztek tiszteletének hagyományáról.²

1 Életéről alapos feldolgozás: CONSOLI, Giuseppe: *S. Agata V. M. Catanense*. Catania, 1951. Ezen a helyen nincs mód kitérni Szent Ágota tiszteletének valamennyi aspektusára.

2 *St. Agatha of Sicily: history, art, devotion*. Museo Diocesano, Catania, 2008.

Legendája rokon vonásokat mutat a kereszténység első évszázadaiban élt vértanú szüzek, Szent Ágnes, Apollónia, Borbála, Dorottya, Ágnes, Alexandriai Katalin, Antiochiai Margit szenvedéstörténeteivel. Magyaráztatul – többek között – az szolgálhat, hogy néhányuk ünnepe az egyházi év kalendáriumában is igen közel volt egymáshoz (Dorottya napja például február 6-ra, Apollónia 9-re esik).

Elsősorban a tűzvész és földrengés ellen hívták oltalmul a középkorban, de Szent Borbála mellett az ércöntők, a kohászok, a bányászok, valamint a pásztorok, takácsok védőszentje is volt. A XVI. századtól tűz elleni védőszerpét Szent Flórián váltotta fel. Ez időtől kezdve elsősorban a gyakori, Európát többször végigtizedelő, pestis és az egyéb dühöngő járványok ellen fordultak hozzá bizalommal, de továbbra is megmaradt a vulkáni kitörések és a földrengések elhárításának szerepköre is. Napjainkban elsősorban a mellbetegek védőszentje (Szűz Mária mellett), emiatt gyógyszertárak is viselik nevét.

Eddig ismert legkorábbi képzőművészeti ábrázolása a VI. századból a parenzói (Poreč, Horvátország) Szent Eufrazia-székesegyház mozaikján látható. A könyvfestészetben Bizáncban a X., Nyugat Európában a XII. századtól ismertek legelső miniatúrái. Általában egyedül áll kínzásakor levágott melleit egy tálon tartva, de kínzóeszközeivel, a csípővassal és harapófogóval is megörökítették. Attribútumai még az írótabla, fáklya vagy gyertya, kenyér, égő ház, egyszarvú, mely ártatlanságára utal, valamint a vértanú szentek közös jelvénye, a pálmaág. Előfordul, hogy nincs nála megkülönböztető jelvény; kezét maga előtt tartja, vagy imára kulcsolja. Gyakorta szerepel a vértanú szüzek, különösen a négy *virgines capitales* között. Kínvallatása egyetlen jelenetbe sűrítve vagy narratív ciklusokban szintén gyakori témája volt képzőművészetnek. A XVI–XVII. századi itáliai festészetben leginkább félalakos ábrázolásai terjedtek el. A barokk évszázadaiban kedvelt téma volt, amint Szent Péter meggyógyítja a börtönben szenvedő Ágotát.

Szent Ágota magyarországi tisztelete

Szent Ágota tisztelete hazánkban már a XII. századtól kezdve kimutatható, s a XVI. század közepéig töretlennek mondható. Ennek ellenére bemutatása számos nehézségbe ütközik a korszak szegényes forrásadottsága és az ide köthető tárgyi emlékeanyag nagymérvű pusztulása miatt. Csupán néhány szerkönyv, oklevél, patrocínium (védőszent), ereklyeemléítés, illetve homályos, mindmáig tisztázatlan helyi szokás áll ren-

delkezésünkre. Nem véletlen tehát, hogy mindmáig nem született idehaza korszerű, minden rész tudományt felölelő monográfiája.³ Eddig egyedül Bálint Sándor (1904–1980) kísérte meg átfogóan összefoglalni a nagy vértanú hazai kultusztörténeti vonatkozásait.⁴ Számos új adattal gazdagították a kutatást az elmúlt másfél évtizedben a Dr. Göblyös Péter professzor által 1995-től szervezett *Szent Ágota Mammológus Napon* tartott művészettörténeti-kultusztörténeti előadások, melyeken a szent tiszteletének egy-egy kevésbé ismert részletét tárták fel a meghívott szakemberek.⁵

Mivel Szent Ágota hazai középkori képzőművészeti ábrázolásai – jelenlegi ismereteink szerint – nagyrészt megsemmisültek vagy azonosíthatatlanok,⁶ csupán az oklevelek elszórt adataiból, a helységnevekből (Ágotakövesd [Szebeni szék], Kunágota [Békés vármegye], Sárszentágota [Fejér vármegye], Szentágota [Agnethlen, Szebeni szék], Hajdú és Szabolcs vármegye], Szentaga [Baranya vármegye]),⁷ valamint a templomtitulusokból (Arad [Arad vármegye], Belényes [(Beius, Bihar vármegye)], Bodonyfalu [Nógrád vármegye], Perenye [Vas vármegye]), Pörgölény [Vas vármegye], Sárospatak [Zemplén vármegye]) következtethetünk egykori meglétükre.⁸ Noha számuk meglehetősen kevés, a nevét viselő templomok és helységek területi elhelyezkedése világosan bizonyítja, hogy, hogy Ágota kultusza Erdélytől a nyugati széleig mindenütt kimutatható a Magyar Királyságban. Ahol tiszteletére templomot

emeltek, ott pedig egészen bizonyosan oltárának is állnia kellett, illetve e templomok falain, berendezési, felszerelési tárgyain (klenódiumok – templomi felszerelési tárgyak, paramentumok – egyházi zászlók, szobrok, fogadalmi képek) is szerepelhetett alakja. Sajnos éppen ezekből az egyházakból nem maradt fenn napjainkra semmilyen emlék. A még nem igazán vizsgált névadási szokásokból is lehet óvatosan következtetni ábrázolása-ira. Ha ugyanis a kegyúr családjában előfordult az Ágota név, akkor a védőszent nagy valószínűséggel helyet kapott a templomok falain. De ennek kinyomozása a kútfők katasztrofális méretű pusztulása miatt meglehetősen nehézségekbe ütközik, nem is történet eddig még csak kísérlet sem rá.

Legkorábbi magyarországi képzőművészeti, egészen pontosan epigráfiai, emlékét az esztergomi Szent Adalbert székesegyház vörös-, fehér- és zöldmárvány berakással (inkrusztáció) készült, francia hatásokról árulkodó nyugati díszkapuja, a Jób érsek (1185–1203) által 1188–1198 között emeltetett *Porta speciosa* timpanonja őrizte meg, ahol maga az egyházfő és Árpád-házi III. Béla király is helyet kapott. A kora gótikus hazai építészet egyik legnagyobb, mára javarészt megsemmisült, alkotásáról szerencsére Széless György (1698–1773) 1764-ben részletes leírást adott,⁹ Klímó György esztergomi kanonok (1741–1751) pedig másolatot készíttetett (lásd a 4. oldalon).¹⁰ Ez utóbbi nagyméretű olajfestmény igen fontos képi

3 Szent Ágota egyetemes és hazai tiszteletéről hatalmas anyagot gyűjtött össze Rétfalvi Balázs, akivel jelen tanulmány elkészítése közben rendszeresen konzultáltam. Önzetlen segítségéért ezúton mondok köszönetet. Értékes anyaga remélhetőleg nyomtatásban is megjelenik majd.

4 BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és a jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I. Szent István Társulat, Bp. 1977. 208–209.* Kisebb összefoglalások még: [VICZIÁN János]: *Szent Ágota.* In: *Magyar Katolikus Lexikon.* Főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János. I. A – Bor. Szent István Társulat, Bp. 1993. 86; MAROSI Ernő: *Szent Ágota magyarországi kultuszához.* In: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon.* Szerk. KOLLÁR Tibor, Teleki László Alapítvány, Bp. 2010. 756.

5 A konferenciáról összefoglalóan, melyeken jelen sorok szerzője 1997-ben és 1996-ban vett részt: http://www.socrad.hu/upload/radiologia/magazine/xiv_szent_agata_mammologus_nap_budapest_2008_februar_2.pdf

6 Freskókon, különösen az utóbbi évtizedek falkép feltárásainak köszönhetően a történelmi Magyarország területén számos helyen láthatók, mintegy kötelező ikonográfiai programként, vértanú szüzek, ám kilétük meghatározása attribútumaik azonosságára (pálmaág), pusztulása, vagy éppenséggel a hiánya miatt rendkívül problematikus. Erre szemléletes példa a Lackfy család kegyurasága alá tartozó csáktornyai pálos templom szentélye, ahol négy esetben is felmerülhet Ágota szereplése a keleti fál kávéfalán Szent Apollónia, Borbála, Margit és Katalin között. A freskók elemzése: JÉKELY Zsombor: *A Lackfy család pálos temploma Csáktorony mellett.* In: *Építészet a középkori Dél-Magyar-*

országon. Szerkesztette KOLLÁR Tibor, Teleki László Alapítvány, Bp. 2010. 183–184, 201.

7 MEZŐ András: *Templomcím a magyar helynevekben (11–15. század).* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp. 1996. (METEM Könyvek 15.) 51–52; BENKŐ Elek: *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelõmedencéi.* Teleki László Alapítvány–Polis Könyvkiadó, Bp.–Kolozsvár, 2002. 167. Kat. 148.

8 KOVÁCS Béla: *Magyarország középkori patrocíniumai.* Agria XXV–XXVI (1989–1990) 409; MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 2003. (METEM Könyvek 40.) 32–33. Több esetben gyanítható, s erre már Mező András is rámutatott, hogy nem Ágota, hanem Ágnes lehetett a titulus, csak az évszázadok folyamán összecszerelődött a két név. E tanulmányban azonban nem lehet feladatomban ennek kinyomozása, de területi körülmények miatt el kell tekintem a Szent Ágota-templomok részletes feldolgozásától is.

9 *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház. Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól.* Hasonmás kiadás. Latin szöveget átírta és fordította WAIGAND József és ROMHÁNYI Beatrix. Bevezette és a jegyzeteket írta MAROSI Ernő és HORVÁTH István. Kultúr István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, Tatabánya, 1998. Széless Györgyről legújabban: JÁNOSKA Amália–LUX Etelka: *Széless György.* In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. XI.* Főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Balassi Kiadó, Bp. 2011. 62–63.

10 Esztergom, Keresztény Múzeum. Ltsz.: 96.1286. Olaj, vászon, 96,8 × 74,3 cm

forrásunk a csak kevés töredékében fennmaradt kapuzat helyes ikonográfiai értelmezéséhez.¹¹ Az ezen a helyen részletesen nem ismertető bonyolult tematikai program számunkra legizgalmasabb részlete a bejárat legkülső ívén unciális és antiqua betűkkel, némileg romlottan és rövidítésjelekkel írt felirat:

„METEM SLANCTAM [!] SPONTANEAM HONOREM DEO E PATRIE LIBERACIONE”.

Az idézet annak az emléktáblának a szövegéből származik, melyet a legenda szerint egy selyembe öltözött ifjú száz fehér ruhás férfi kíséretében vitt Szent Ágota cataniai sírjához. E feliratot, Széless értesülése szerint, kis papírlapokra írták fel az emberek, s a középkori Európában a tűz elleni oltalomkéréshez használták fel. A cédulákat az Egyház Ágota napján megszentelte, a hívek pedig házaik kapujára szögezték: „MENTEM SANCTAM † SPONTANEAM † HONOREM DEO † ET PATRIAE LIBERATIONEM IGNIS A LAESURA PROTEGE NOS AGATHA PIA”. (Szent, készséges lelkiületet, Istennek dicsőséget, inkább írnam: tiszteletet, a hazának szabadságot! A tűz károkozásától őriz meg minket, kegyes Ágota!).¹² Az oltalomkérés szövege a XII. századtól kezdve harangokon is olvasható volt.¹³

Az esztergomi díszkapun való megjelenése szintén erre az általános szokásra vezethető vissza, mely mögött azonban jelen esetben egy igen közeli tragédia is meghúzódott. Nevezetesen, a székesegyház helyreállítását kiváltó tűzvész, mely Imre királynak (1196–1204) egy 1198-ban kelt okleveléből ismert.¹⁴ Teljesen nyilvánvaló, hogy Jób érsek a szokványos oltalomkérésen túl erre a konkrét eseményre is utalhatott a felirattal.

A XIII. században két egyház szerepel a forrásokban. Ennek ellenére megjelenésük Szent Ágota tiszteletének folyamatosságáról árulkodik. Az egyik a borsmonostori ciszterci apátság 1225-ben kelt határjárásában, a Répce folyó mellett tűnik föl. Helyét a kutatás Pörgölénnyel (Pilgersdorf, Ausztria) azonosította,¹⁵ de a határleírás alapján Alsólászlóra lehet következtetni. A másik egyházra a település nevéből, a közigazgatásilag a Szebeni székhez tartozó Szentágotából lehet következtetni egy 1280-ban kelt okleveléből.¹⁶ Létezik egy 1295-ből származó adat is a Baranya vármegyei Szentaga településről, de ennek Ágotával való azonosítása máig vitatott.¹⁷

1308-tól kezdve Szent Ágota kultuszának legfőbb terjesztői a magyar Anjouk lettek, s ez nem volt véletlen. Ágota ugyanis Catania földrajzi közelsége révén, s politikai okokból (a nápolyi Anjouk névlegesen 1373-ig viselték Szicília címét), továbbá a Vezúv gyakori kitérősei miatt,¹⁸ a Nápolyi Királyság legtiszteltebb szentjei közé tartozott.¹⁹ A fiatal Károly Róbert Magyarországra érkezve magával hozta családjá devócionális tradícióit, melybe Ágota is beletartozott.²⁰ Népszerűsítése viszonylag könnyű volt, hiszen voltak már hazai előzményei, köztük egy olyan ereklye tiszteletével, mely éppen családjá révén került Magyarországra. A történeti kutatás azt valószínűsíti ugyanis, hogy nagyanyja, Magyarországi Mária, illetve a magyar trónra igényt tartó Anjou-udvar támogatását elnyerő, a XIII. század végén Nápolyban egyházjogot tanuló Apáthy(i) Miklós (a későbbi aradi prépost, 1322–1332) hozta Magyarországra Szent Ágota karját 1294-ben II. (Sánta) Károly szicíliai uralkodó (1285–1309) menlevelével, majd azt az aradi Szent

11 A kapu ikonográfiai programjáról részletesen: M. E. (MAROSI Ernő): *Diszkapu (Porta speciosa) ábrázolása és töredékei*. In: *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Szerk. MIKÓ Árpád–TAKÁCS Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Bp. 1994. 159–162. Kat. I–82; MAROSI Ernő: *Az esztergomi Porta speciosa*. In: *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt*. Szerk. HEGEDŰS András–BÁRDOS István. Prímási Levéltár, Esztergom, 2000. 155–163. (Strigionium Antiquum IV.) 155–163; MAROSI: *Szent Ágota magyarországi kultuszához*, i. m., 756.

12 SZÉLESS: *i. m.*, 1998. 74, 75. A szöveg értelmezéséhez alapvető: FAVREAU, Robert: *Mentem sanctam, spontaneam, honorem Deo et patriae liberationem. Epigraphie et mentalités*. In: *Clio et son regard: mélanges d'histoire, d'histoire de l'art et d'archéologie offerts à Jacques Stiennon à l'occasion de ses vingt-cinq ans d'enseignement à l'Université de Liège* Édités par Rita Lejeune et Joseph Deckers. l'Université de Liège, Liège, 1982. 235–244.

13 BÁLINT: *i. m.*, 1977. 209. A középkori Magyar Királyság területéről még nem került elő ilyen feliratú harang. Ide vonatkozóan alapvető: PATAY, Pál: *Corpus Campanarum antiquarum Hungariae – Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt*. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. é. n. [1989]; BENKŐ: *i. m.*

14 Közölve: [ZALKA János]: *Memoria Basilicae Strigoniensis anno 1856. die 31. augusti consecratae*. J. Beimel et B. Kozma, Pestini, 1856. 5; SZÁNTÓFFY Antal: *A Bakacs kápolna Sión hegyén Esztergomban*. Magyar Sion V–IX(1867) 429.

15 „[...] ab ipso [...] molendo/molendino ex altera parte Rebee ascendeus retro ecclesiam sancte Agatha.” Közölve: *Sopron vármegye története. Oklevéltár. I.* 1889. 11.

16 „[...] de sancta Agatha [...]” Közölve: MEZŐ: *Templomcím a magyar helynevekben (11–15. század)*, i. m., 51.

17 Hazai okmánytár – Codex diplomaticus patrius. VIII. Bp. 1891. 356. Nyomában: MEZŐ: *Templomcím a magyar helynevekben (11–15. század)*, i. m., 52.

18 Jóllehet a Vezúv 1138 és 1631 között egyszer sem tört ki, fenyegető réme időzített bombaként ketyegett a város fölött.

19 A helyi kultuszra utalhat – többek között – Bölcs Róbert (1309–1343) 1334-ben tett jelentős pénzadomány a nápolyi Szent Ágota-kolostor apácái részére. KELLY, Samantha: *The new Solomon. Robert of Naples (1309–1343) and fourteenth-century kingship*. Brill, Leiden, 2003. (Medieval Mediterranean 48.) 283.

20 A nápolyi eredetű családi szentkultuszba beletartozott még Toulouse-i Szent Lajos és Szent Eligius is. Lajosnak, Károly Róbert nagybátyjának Lippán [Lipova, Románia] alapított a királyi család ferences templomot, Eligiusnak Temesváron [Timișoara, Románia], a királyi udvar székhelyén (1315–1323) állt temploma. Szent Eligius tiszteletére vonatkozóan: PETROVICIS István: *A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből*. Szerk. KOSZTA László. JATEPress, Szeged, 2008. (Capitulum IV.) 47–48, 69–71, 73–78.

Mártonról nevezett káptalanban helyezte el.²¹ „A nápolyi Anjouk által támogatott egyik szent kultuszának meghonosítására tett kísérlet a fontos királyi egyházban jelzi az aradi prépost kötődését az Anjoukhoz és egyben hozzájárult magyarországi hatalomátvételük előkészítéséhez.”²² Az aradi prépostság királyi kegyuraság alá tartozott. Ez a különleges, a csanádi püspöktől független, jogállás szintén elmélyíthette az adományozás előzményein túl az ereklye és az udvar kötődését. Jelenlegi ismereteink szerint csupán erről az egy ereklyéjéről van tudomásunk a középkori Magyarországon.

Az udvari szent tisztelet egyik legjelentősebb képzőművészeti emléke alighanem az 1330-as évek közepén a királyi család megrendelésére készült, a magyar Anjouk legtiszteltebb egyetemes és magyar szentjeinek legendáit tartalmazó, napjainkra erősen hiányos állapotban fennmaradt *Magyar Anjou Legendárium* jelenleg lappangó sorozata lehetett. Erre azért lehet nagy bizottsággal következtetni, mert Ágota szerepel a *Mindenszentek Litániájában*, mely tudvalevőleg a kódex ikonográfiai programjának egyik alapja volt.²³

A XIV. század első évtizedeitől kezdve hirtelen megszorodnak a Szent Ágota titulusú egyházak a forrásokban, bár ezek természetesen korábbi alapítások is lehetnek.²⁴ Közülük feltétlenül említést érdemel a székesfehérvári Szűz Mária-prépostsági templom kápolnája, mely 1341-ben szerepelt először egy oklevélben.²⁵ Jóllehet koráról, építéséről nincs semmiféle adatunk, nem teljesen elképzelhetetlen, hogy az Anjou I. Károly

(Károly Róbert) uralkodása idején pusztító, s a XIV. századi krónikakompozícióban (*Képes Krónika*) is megörökített, tűzvész volt a közvetlen kiváltó oka alapításának.²⁶ A Szent Ágota tiszteletére szentelt oltárok is ekkortájt bukkannak föl először: legkorábban 1324-ben a Kolozsvármegyei Bács (Baciu, Románia) templomáé.²⁷

A XV. századtól kezdve tovább bővülnek ismereteink. Figyelemreméltó adat az 1403-ban egy végrendeletben fölbukkanó soproni Szent Ágota-kút, melynek minden bizonnyal csodatévő erőt tulajdoníthattak.²⁸

Az ebben a korszakból származó források egy része a már a korábban emelt épületekre és oltárookra vonatkozik. Közéjük tartozik Perenyi Miklós Rómában 1418. február 2-án kelt szentszéki beadványa is a sárospataki Szent Ágota-egyház említésével,²⁹ vagy Szerdahelyi János szintén Rómában, 1421. február 23-án kelt kérelme, melyben arra kérte a pápát, hogy adja neki a Sári Benedek halálával megüresedett bácsi kanonokságot, figyelmen kívül hagyva az ottani Szent Ágota-oltár javadalmát.³⁰

Belényes épülő Szent Ágota-egyházáról viszont egy ugyancsak Rómában 1421. március 17-én keltezett kérvényből értesülünk először. Antal lodi bíboros a váradai egyházmegyei Belényes oppidum megjelent záródokai nevében arra kérte a pápát, hogy az igaz hitre áttért helyi lakosok által építeni kezdett Szent Ágota-egyházat felkeresőknek búcsút engedélyezzen.³¹ Március 22-én V. Márton pápa teljesítette a kérést.³² Az irat nem csupán egy épülő templomról ad hírt,

21 JUHÁSZ Kálmán: *Hajdani monostorok a Csanádi Egyházmegyében*. Szent István Akadémia, Bp. 1926. 93. Apáthy Miklósról: JUHÁSZ Kálmán: *Az aradi hiteleshely vezetői*. In: *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve*. Orosháza, 1960. 113–114.

22 KOSZTA László: *Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban*. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szerk. KOLLÁR Tibor. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2000. (Dél-Alföldi Évszázadok 13.) 49.

23 Erre már Levárdy Ferenc is felhívta a figyelmet: *A Magyar Anjou Legendárium*. Hasonmás kiadás. 1973. LIX. képleírás (Alexandriai Szent Katalin); SZAKÁCS Béla Zsolt: *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszere*. Balassi Kiadó, Bp. 2006. 239.

24 1317–1320, 1332, 1334, 1349: Sárszentágota; 1342: Sárospatak; 1390: Szentágota (Szabolcs vármegye)

25 „Canonico et notario ecclesie Albensis [...] pro capellis suis Sancti Johannis Baptistae et Sancti Agathe., Közölve: *A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára* 1899. 81. Nr. XCI. Említve még: Biczó Piroska: *A Szűz Mária-prépostság temploma és kápolnája*. Kézirat. Ezúton köszönöm meg a szerzőnek, hogy publikálás előtt elolvashattam tanulmányát.

26 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Cod. Lat. 404. 106. fejezet, 101. recto

27 GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. III. Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. 342.

28 „So schaff ich vorgenant Steffan Stichenwynckel meyner dyern Agnesen czechen jochart acker pey Sand Margareten gelegen pex Sand Agathen prün vnd stozzent mit aynem ortt an dy chrawtgarten vnd mit

dem andern an PetreinsCzertleins chalhoffen.” *Sopron szabad királyi város története*. II. rész. I. Kötet. *Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1300-tól 1524-ig*. Közli Dr. vitéz HÁZI Jenő városi főlevéltáros. Székely és Társa Könyvnyomdája, Sopron, 1930. 148. Említve még: HÁZI Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete*. Győregyházmegyei Alap Nyomda, Sopron, 1939. (Győregyházmegye múltjából, IV. rész, I. kötet.) 230. Nyomában: BÁLINT: *i. m.*, I. 1977.

29 *XV. századi pápák oklevelei*. I. V. Márton pápa (1417–1431). Kiadja LUKCSICS Pál. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1931. (Olaszországi Magyar Oklevéltár I.), 56. Nr. 49; *Zsigmondkori oklevéltár*. VI. (1417–1418) MÁLYUSZ Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. BORSA Iván. Magyar Országos Levéltár, Bp. 1999. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 32.), 294. Nr. 1453.

30 Regesztája: LUKCSICS: *i. m.*, I. 104. Nr. 335; *Zsigmondkori Oklevéltár VIII. (1421)*. Kiadja BORSA Iván–C. TÓTH Norbert. Magyar Országos Levéltár, Bp. 2003. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 39.), 86. Nr. 208.

31 Regesztája: LUKCSICS: *XV. századi pápák oklevelei*. I. V. Márton pápa (1417–1431), *i. m.*, 108. Nr. 366; *Zsigmondkori oklevéltár IX. (1422)* Kiadja BORSA Iván–C. TÓTH Norbert. Magyar Országos Levéltár, Bp. 2004. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 41.), 109. Nr. 309.

32 Regesztája: LUKCSICS: *XV. századi pápák oklevelei*. I. V. Márton pápa (1417–1431), *i. m.*, 125. Nr. 493; *Zsigmondkori oklevéltár IX. (1422)*, *i. m.*, 118. Nr. 319.

hanem egy máig megoldatlan problémára is fölhívja a figyelmet: arra nevezetesen, hogy Belényesen a középkorban két templom állt. Bunyitay Vince (1837–1915) vélekedése szerint e kérelemben szereplő volt a település első egyháza, mely azonban a XV. században már szűknek bizonyult, de az új templom építésekor a lakosok ragaszkodtak a korábbi titulushoz.³³ Emödi Tamás „topográfiai megfontolásokra” hivatkozó vélekedése szerint Szent Ágota-egyháza lehetett az újabb.³⁴ Az első templomra utalhat az 1333–1337-es pápai tizedjegyzék és Andrea Scolari váradi püspök 1413. november 23-án kelt levele, melyben kivette Belényes plébánosát a főesperesi hatóság alól, és közvetlenül a váradi püspöknek rendelte alá.³⁵ És van még valami, ami fölöttébb elgondolkodtató: Antal bíboros főntebb idézett beadványában egyértelműen az szerepel, hogy az „igaz hitre áttért”, vagyis a konvertált román orthodox betelepülők kezdték el építeni az új templomot, de a szövegben egy árva szó sincs arról, hogy ezt tették volna a korábbi helyén.³⁶ A belényesi Szent Ágota-egyház történetében tehát ma még igen sok a megoldatlan probléma, melyekre csak a forráskritikai és régészeti vizsgálat adhatna egyértelmű választ.

33 „Annakelötte tehát Belényesen más egyháznak kellett állnia, mert e kis város már azelőtt is, mint láttuk, jelentékeny hely volt két lelkeszszel s ritka egyházi javadalommal. E régebbi egyház épületéről azonban épen semmi tudósításunk sem maradt; de maga a pusztaság tény, hogy Belényesnek régi egyháza már a XV-ik században nem felelt meg többé akár a város népessége, akár tekintélyének, mindennél hangsúlyosabb hirdeti e kis városnak emelkedését s felvirágzását. Annýt sejt-hetünk csupán, hogy nyomtalanul eltűnt első egyháza is Szent-Ágota tiszteletére volt szentelve, mert atyáink egyszer kiválasztott védszent-jökhöz híven ragaszkodtak mindig, s mert Scolari püspök s utóbb Mátyás királynak is leveléből* értesülünk, hogy Belényes egyháza a nevezett szent szüz védelme alatt állt.” BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. III.* Nagyvárad, 1884. 353. *Hunyadi Mátyás levelében: „Sacratissimae Virginis Agathae in Civitate Ecclesiae nostrae Belenyos constructam.” Közölve: KERESZTURI: *Compendiaria descriptio foundationis ac vicissitudinum episcopatus et capituli M. Varadinensis concinnata* per Josephum Aloysium Kereszturi. Magnó-Varadini, I. 1806. 246.

34 Emödi Tamás 2011. június 23-án kelt szíves levélbeli tájékoztatása szerint „[...] a középkori Belényesben két templom is állt, egyik a mai főtéren, nagyjából az 1751–1752 közt emelt mostani katolikus templom helyén, a másik ettől északkeletre egy dombtetőn, ahol a XIX. században létrejött a római katolikus temető. Utóbbinak most is állnak csekély romjai, poligonális szentélyzáródása. Arra, hogy melyik azonosítható a Szent Ágota titulusával, nincs konkrét adat, de topográfiai megfontolásokból valószínűbb, hogy a városközpontbeli volt a korábbi és eszerint a romok lehetnek a nem sokkal 1421 előtt, részben alighanem Scolari püspök támogatásával felépített Szent Ágota falai. (Erre vonatkozik LUKCSICS: *XV. századi pápák oklevelei. I. V. Márton pápa (1417–1431)*, i. m., I. 366 sz.)” Tájékoztatóját ezen a helyen szeretném megköszönni.

35 Forrásokkal említve: BUNYITAY: *i. m.*, III. 349–350; JAKÓ Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Sylvester Nyomda RT., Bp. 1940. (Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5.), 169.

1422. február 17-én a székesfehérvári prépostsági templom Szent Ágota-oltárának rektora, Ozsvát presbiter szerepel egy oklevélben.³⁷ Az oltár alighanem az 1341-ben felbukkanó kápolnában állhatott.³⁸

1438. január 17-én, Dominik János kérvényében történik először utalás az aradi Szent Ágota-templomra.³⁹ A titulus, akárcsak a belényesi egyház esetében, ebben az esetben is számos kérdést vet fel, többek között Ágota ereklyéjének korábban egyértelműnek tartott őrzési helyét is megkérdőjelezve. 2010-ig a vonatkozó szakirodalomban kizárólag az aradi Szent Márton-prépostság temploma szerepelt az ereklye birtokosaként.⁴⁰ Néhai Hetitelné Móré Zsuzsa vetette fel először annak a lehetőségét e patrocínium alapján, hogy a particula a nevét viselő egyházban is lehetett, amelyhez kanonokság tartozott, azaz plébánosa kanonok volt.⁴¹ A titulus valóban el kell, hogy gondolkodtasson bennünket. A prépostsági templom mellett szólna az a tény, hogy szentélykörüljáróval rendelkezett,⁴² valamint az is, hogy Szent Ágota-oltára volt.⁴³ Elképzelhető azonban az is, hogy elírás történt a beadványban, s a prépostsági templom titulusa – az ereklye révén – Ágotára cserélődött, illetve, hogy az volt a fogadott ünnepe.⁴⁴ Ha viszont valóban

36 Bihar vármegyébe a 13. század végétől kezdve települtek be folyamatosan a románok és számuk rohamosan gyarapodott. Az első adat 1294-ből származik: *Árpádkori új okmánytár – Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. X.* A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottmánya megbízásából közzé teszi WENZEL Gusztáv. Athenaeum, Bp. 1873. 153. Nyomában említve: JAKÓ: *i. m.*, 172.

37 *Zsigmondkori oklevéltár IX. (1422)*, i. m., 68. Nr. 149.

38 Lásd 25. jegyzet!

39 „[...] pro provisione canonicatus et praebendae ecclesiae S. Agatae Orodienensis [...]” Közölve: *XV. századi pápák oklevelei II. IV. Jenő pápa (1431–1447) és V. Miklós pápa (1447–1455)*. Kiadja LUKCSICS Pál. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 1938. (Olaszországi Magyar Oklevéltár II.). 160. Nr. 540.

40 Például: KARÁCSONYI János: *Négy fejezet az aradi prépostság történetéből*. In: *Emlékkönyv*. Kiadta a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája főnállásának ötvenedik évében Aigner Lajos. Bp. 1881. 117–120. 117–120; MÁRKI Sándor: *Arad vármegye és Arad város története. I.* Kölcsey Egyesület, Arad, 1892. (Aradvármegye és Arad királyi város monographiája II/1.), 446.

41 HEITELNÉ MÓRÉ Zsuzsa: *Az aradi prépostság temploma*. In: *Építéset a középkori Dél-Magyarországon. Tanulmányok*. Szerk. KOLLÁR Tibor. Teleki László Alapítvány, Bp. 2010. 743–756.

42 Uo., 754. Kialakítása természetesen kötődhetett egy Szent Márton ereklyéhez is.

43 Említése csupán 1457-ből ismert: MÁRKI: *i. m.*, 446. Nyomában HEITELNÉ MÓRÉ: *i. m.*, 446.

44 Ennek viszont az mond ellent, hogy a konvent pecsétjein 1520-ig kizárólag Szent Márton szerepelt. Ide vonatkozóan: TAKÁCS Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján*. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Bp. 1992. 45–46. Kat. 1–2.2.

létezett egy önálló Szent Ágota-egyház Aradon, az egyértelműen arra utalna, hogy a városban kiemelt helyet foglalt el kultusza, még ha ennek a forrásokban nem is találni nyomát.⁴⁵ Jelenlegi tudásunk alapján tehát nem lehet eldönteni az őrzési helyet teljes bizonyossággal. Az viszont egészen biztos, hogy relikviát az 1443 elején a török gyakori betörései miatt a váradi Szűz Mária-székesegyházban helyezték biztonságba, ahol a keleti torony alatti sekrestyében őrizték a többi becses ereklyével (például Szent László király fejereklyetartójával) együtt. 1443. április 7-én, amikor a torony beomlott, csodával határos módon a Szent Ágota- és a Szent László-ereklye biztosan megmenekült a pusztulástól. (Elképzelhető, hogy más relikvia is épségben maradt, de e két szent ereklyéje bizonyosan.) Erről tudósít Ivanich Pál (?–?) váradi kanonok levele, amelyet 1444-ben Hunyadi Jánosnak (1407 k.–1456) írt. E jeles forrás Vitéz János (1408 k.–1472) leveleskönyvében maradt fenn.⁴⁶ 1457-ben már ismét Aradon találjuk,⁴⁷ majd a török hódoltság után nyoma veszett.⁴⁸

1374-ben a váradi *Chartularium* (a székeskáptalan működésének jegyzéke) befejezésekor a székesegyházban negyvenöt (!) oltár állt. Ezek között még nem szerepelt Szent Ágota titulusú. Első említése csupán 1451-ből ismert, amikor Márton áldozár a váradi székesegyház Szent Ágota-oltárának igazgatója Hunyadi János parancsára Bayony György kormányzói emberrel a Bihar vármegyei Fancsika falu és Szentjános praedium birtokába beiktatta Bayony Istvánt, a hasonló nevű váradi kanonok atyját.⁴⁹

A középkori hazai emlékek sorát jelen tudásom szerint a zólyomszászfalui (Sásová, Szlovák Köztársaság) 1440 körül emelt Szent Zsófia-oltára zárja, melynek külső szárnyán Szent Ágota vértanúságát örökítették meg.⁵⁰

A tábla nem csupán azért jelentős, mert jelenleg ez az egyetlen hiteles ábrázolása a vértanúnak a középkorból, hanem azért is, mert ikonográfiája is különleges. A levágott keblű Ágotát fejfelé kötötték ki kínzói, s úgy gyötörték testét.

A XVII. századból ismert egy 1635-ből egy Nagyszombatban előadott és Pázmány Péternek ajánlott *Sancta Agatha* című jezsuita iskolai színjáték, de sajnos bővebb tartalom nélkül.⁵¹ Született néhány prédikáció és szentéletrajz is, többnyire a vértanúakták és a *Legenda Aurea* szövegét felhasználva. Közülük említést érdemel Illyés András (1637–1712) pozsonyi olvasókanonok kötete. Népszerűségét jelzi, hogy 1813-ig hat kiadásban jelent meg, s 1768-ban szlovák nyelvre is lefordították.⁵²

Ágota tisztelete a barokk időkben a Habsburg udvar, majd a katolikus német bevándorlók hatására gyökeresen átrendeződött.⁵³ Tűz ellen oltalmazó szerepkörét Szent Flórián vette át, de a földrengés ellen sem ő hívták már segítségül, mint ezt például az 1763-as nagy komáromi földrengés után állított, de ma csupán egy 165 x 197 mm méretű rézmetszetű emléklapról ismert, gróf Zichy Miklósné Berényi Erzsébet által emeltetett óbudai Néri Szent Fülöp szobor bizonyítja.⁵⁴

Ágotát a XVIII. században elsősorban a pestis és egyéb járványok ellen hívták oltalmul. Tisztelete azon-

45 KOSZTA László: *i. m.*, 49, 70.

46 A levél kritikai kiadása: *Opera quae supersunt – Iohannes Vitéz de Zredna*. Edítéi Iván BORONKAI. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. I. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova. Tomus III.). 50–51.

47 Lásd a 40. jegyzetet!

48 Arad török felgyújtásáról Verancsics Antal (1504–1573) Nádasdy Tamáshoz (1498–1562), 1560. december 11-én kelt levele számolt be a szentanú hitelességével. Kiadva: *Verancsics Antal összes munkái. VII. Vegyes levelek 1549–1559*. Közli SZALAY László. Pest, 1865. (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi emlékek. Második osztály, írók, X.). 168; FÁBIÁN Gábor: *Arad vármegye leírása historiai, geographiai és statisztikai tekintetben. I.* Kiadta Fábrián Gáspár. Budán, 1835. 257.

49 Közölve: BUNYITAY Vincze: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. II.* Nagyvárad, 1883. 138.

50 Besztercebánya, Közép-Szlovákiai Múzeum (Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, Szlovák Köztársaság). Szent Ágota társaságában Szent Dorottya, Orsolya és Zsuzsanna kapott helyet. Az oltárról: RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarország táblaképei*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1955. 461. A korábbi szakirodalomban (RADOCSAY: *i. m.*, 235.) az Apafi Mihály megrendelésére 1450–1460 között készült almakeréki [Mălâncrav, Románia] oltáron is feltételezték Ágota alakját Szent Katalin, Borbála és Antiochiai Margit (virgines capitales) között. Ő azonban egyértelműen Szent Ágnessel azonosítható, mert kezében báránnyt tart. Ide vonatkozóan: RICHTER,

Gisela–RICHTER, Otmar: *Siebenbürgische Flügelaltäre*. Innsbruck, 1992. (Kulturdenkmäler Siebendürgens 1), 48; SARKADI NAGY Emese: *Újabb megfigyelések az almakeréki oltár történetéhez*. In: *Colligite fragmenta / Örökségvédelmi konferencia, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2008*. Szerk. N. KISS Tímea. ELTE BTK Művészettörténeti Intézeti Képviselő, Bp. 2009. 231–241.

51 Felsorolva: STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561–1773*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp. 1984. (A magyarországi iskolai színjátékok forrásai és irodalma I.), 91. (A magyarországi iskolai színjátékok forrásai és irodalma I.)

52 A keresztyeni életnek példája vagy tüköre, Az az A szentek élete. Mely minden szorgalmatossággal, Nevezetes Autorok Írásaiban, kivált képpen Villegas Alfonsus írásaiban felkerestetet, Sommában foglaltat, és Olaszbol Magyarra fordittat, s rendesen öt Részre osztat. Első Resze Nagy-Szombat, 1682. (II.: 1683., III.: 1682., IV.: 1682., V.: 1682. (Uo.)

53 TÜSKÉS Gábor: *A barokk kori szentisztelet rétegei*. In: *Történeti antropológia. Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülészek előadásai*. Szerk. HOFER Tamás. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp. 1984. 138–151. (Antropológiai írások 8–10.), 138–151.

54 SZILÁRDFY Zoltán: *Képes emléklap az 1763-as földrengésről. Egy ismeretlen Binder J. F. –metszet*. Tanulmányok Budapest Múltjából XXI(1979) 348–360.; SZILÁRDFY Zoltán: *Néri Szent Fülöp óbudai emlékműve egy Binder-metszet a Zichy kastély legkorábbi ábrázolásával*. In: SZILÁRDFY Zoltán: *Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Balassi Kiadó, Bp. 2003. 275–284.

ban töretlen maradt, annak ellenére, hogy az emlékek száma ebben az évszázadban is meglehetősen csekély. Csupán egyetlen, 1750 körüli oltárszobráról tudunk, a Potyondy család kegyurasága alá tartozó Sopron vármegyei Jobaháza Szent Jakab-templomában, ahol Szent Borbála társaságában látható.⁵⁵ Számuk jelen esetben is sokkal több lehetett. Szobrai, oltár- és fogadalmi képei gyaníthatók még a róla elnevezett templomokban, melyek utóbb, a különböző helyreállítások során nyomtalanul elenyésztek vagy olyan drasztikus sérülések érték, hogy attribútumaik hiányoznak, s emiatt gyakorlatilag teljesen azonosíthatatlanok. Minden bizonnyal belefoglalták másodlagos ereklyéi és nevét a korszakban igen nagy számmal készült kolostormunkákba („apácamunka”) is, de ilyen irányú gyűjtés sem történt még eddig. Egy későbbi (több éves) kutatás feladata lehetne földérítésük a *Historia Domusok*, a *Canonica Visitatiók*, valamint a műemléki topográfiai kiszállások adatainak összegyűjtésével

E korszakban a kultuszt leginkább a leghatásosabban az olcsón előállítható és igen nagy mennyiségben nyomtatható szentképek terjesztették. Szilárdfy Zoltán gyűjteményéből két típusa ismert 1720-ból és a század közepéről,⁵⁶ de alighanem sokkal több variánsa létezett.

Ágota közbenjárását nem csupán a lakosságot tizedelő borzalmas járványok, de a gonosz erők, az ördög ellen is kérték. Ezt bizonyítja az a XVIII. század második felében írt, 150×10 cm méretű pergamentekercs, mely 2008 júliusában a Máriabesnyői Mária Múzeum új állandó kiállításának rendezése közben került elő egy faragott ládában a Nagy László Tamás kapucinus rendfőnök (1955–2000) által kialakított úgynevezett „magyar” Betlehemben. A különleges darabnak a rendezők, Fábrián Balázs, Kerényiné Bakonyi Eszter és Kerny Terézia a *Máriabesnyői rotulus* nevet adták.⁵⁷ Egyik oldalán harántirányban barna tintával írt német, a másik felén latin sorok olvashatók. A latin szöveget akvarell technikával festett figurális ábrázolások és mágikus szimbolikus jelek kísérik. A tekercs a kései

kapucinus okkultizmus terméke. Gyökerei a magyar kapucinus rendtartomány központja, Ausztria felé vezetnek. Világosan rekonstruálható belőle a tanult (fehér) mágia folyamata, melyben a rituális és talizmánmágia, valamint a ferences-kapucinus misztikus tradíció keveredik, melyben megtalálható a Szent Ágotához szóló, már elemzett, közismert könyörgés is.⁵⁸ E gonoszúzó hiedelmet egy jászladányi hagyomány is alátámasztja. Ágota napján gonosz úzó célzattal körül-söpörték a házakat és az ólakat, hogy a hajlékot megtalmazzák a rontástól.⁵⁹

A XIX–XX. századi Ágota napi népi szokások közül a kenyérszentelés volt a legelterjedtebb a történelmi Magyarország területén.⁶⁰ A szokás összefügghet tűz ellen oltalmazó szerepkörével, de legendájának egy másik mozzanatával is, tudniillik megtiltották, hogy a börtönben bárki kenyeret és vizet adjon neki. Privigyén (Prievidza, Szlovák Köztársaság) ezen a napon szentelt kenyeret tettek a háztető alá a szlovákok, hogy a tűzvészt elkerüljék. A germersdorfi cseresznyéről elhíresült Jász-Nagykun-Szolnok megyei Nagykörűn még a XX. század elején is kenyeret szenteltetett a nép Ágota napján a templomban. A hozzákapcsolódó hiedelemvilág itt azonban nem a tűzhöz, hanem a vízhez, a nagypénteki kenyér képzetköréhez csatlakozott. Úgy tartották ugyanis, ha az Ágota-napi kenyérből egy darabkát a vízre tesznek, megmutatja, hogy hol van a vízbe fült, így aztán ki tudják fogni.⁶¹

A perenyei római katolikus plébániatemplom Szent Ágota emlékei

Perenye falun kívüli, dombon álló és temetővel körülvett középkori templomáról nincsenek értékelhető adataink. Csupán a XVII. század legvégétől vezetett, a Szombathelyi Püspöki Levéltárban őrzött *Conscriptiók*-ból, valamint az 1697-es és az 1756-os *Canonica Visitatiók*-ból tudjuk nyomon követni a település első

55 AGGHÁZY Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon. II.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1959., 126. (Korábbi irodalommal.)

56 SZILÁRDFY Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből. I. 17–18. század – Kleine Andachtsbilder aus der Sammlung des Verfassers. I. 17–18 Jahrhundert.* JATE Néprajz Tanszék, Szeged, 1995. (Devotio Hungarorum 2. Fontes Religionis Popularis Hungaricae), 33. Kat. 74., 62., Kat. 332. A szerző szentképgyűjteménye 2009-ben a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumba került.

57 A Kapucinus Rend tulajdona. Jelenleg a máriabesnyői kiállításon másolata látható. Az eredetit a Gödöllői Városi Múzeumban őrzik letétként.

58 Katalógus címszó: KERÉNYINÉ BAKONYI Eszter–KERNY Terézia: *Műtárgyjegyzék.* In: *A Máriabesnyői Mária Múzeum. Kiállítási katalógus.* Szerkesztette G. MERVA Mária. Gödöllői Városi

Múzeum, Gödöllő, 2009. 101. Lásd e témához: KERNY Terézia: *A Máriabesnyői Mária-Múzeum új állandó kiállítása és egy kapucinus vonatkozású emléke.* Elhangzott a 800 éves a Ferences Rend. Tudományos konferencia a Rend lelkeségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről című nemzetközi, tudományos konferencián, Budapest, 2009. október 14. Megjelenés alatt: *800 éves a Ferences Rend. Tanulmányok a Rend lelkeségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről.* Szerk. MEDGYESY S. Norbert–ÖTVÖS István–ÖZE Sándor. Bp.–Piliscsaba, 2012.

59 BÁLINT: *i. m.*, 209.

60 BÁLINT: *i. m.*, 209., valamint legújabban: BARTH Dániel: *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon.* L'Harmattan Kiadó, Bp. 2010.

61 BÁLINT: *i. m.*, 209.

egyházának Szent Ágota tiszteletéről áruklodó emlékeit.⁶² 1697-ben olvashatunk először a Szent Ágotának dedikált templomról és főoltáráról, s ezt követően (1713, 1731, 1733, 1748, 1756) folyamatosan találni adatokat a berendezési és felszerelési tárgyokról, hol bővebb, hol kevesebb információval. Az 1697-es *Conscriptió*ból megtudható, igaz bővebb műfaji meghatározás nélkül, hogy a főoltáron fent Szent Ágota alatta az Utolsó vacsora festménye látható.⁶³ 1713-ban, majd 1731-ben még szintén ugyanezt az állapotot regisztrálták.⁶⁴

1748-ban már egy Szent Ágota-ereklével is bírt az egyház, mely egy tartóban az oltár közepén állt nyilvános tiszteletre kihelyezve.⁶⁵

Az 1756-os *Canonica Visitatio*ban szentek szobrainál olvashatunk. Közöttük volt Alexandriai Szent Kataliné és Borbálái is a szentélyben. Fölállításuk nyilván nem volt véletlen, hanem Ágotával közös vértanúságukat jelezte.⁶⁶ Az ezen a helyen nem részletezhető alkotások közül figyelmet érdemel még az 1731-ben fölbukkanó Keresztelő Szent János-függőkép, valamint egy falfülkében álló nagy méretű, felöltöztetett Szűz Mária szobor. A mára sajnos elenyészett szobor talán egy kegyszobor másolata volt.⁶⁷ A XVIII. század közepére annyira romossá vált a templom (tornya is hiányzott), hogy elkerülhetlenné vált lebontása. Kőeit felhasználva újat építettek a Mocsári patak (népi nevén: Mocsvár) partján (Fő utca 68).⁶⁸ Fölszentelésére 1768-ban, Keresztelő Szent János születése ünnepén, június 24-én került sor.⁶⁹ A liturgikus berendezés és felszerelés is megújult. Közülük megemlítem az igényesen kialakított Szűz Mária-mellékoltárt

(lásd a 73. oldalon), középen az álló Madonna, két oldalán Nepomuki Szent János és Keresztelő Szent János szobrával. Ekkor készült a szószék is, mellvédjén a négy evangélista lendületes, aranyozott szobrával, hangvetőjén sugarakkal övezett kőtáblákkal.

A leglátványosabb a gazdag architektúrájú főoltár a tabernákulummal. Tetejére Evangélista Szent János *Jelenések könyvének* egyik látomása (Jel 5,1) nyomán a hétpecsétetes könyvön (az *Élet könyve*) fekvő bárány került. Menzáján (oltárlapján) kartusban valószínűleg Szent Ágota neve olvasható, míg az oltár közepére olajfestménye került. Gyaníthatóan nem őrizték meg a régi templom főoltárának két festményét, hanem egy teljesen új kompozíció készült. Festője és Ágota ikonográfiája ismeretlen. Egy évszázad múlva ezt a képet is kicserélték. Az 1863 körül Georg Hanftmann (1837–1867) műhelyében, a bajorországi Giebelsadtban egy másikat rendeltek helyette. A nazarénus hatásokról áruklodó oltárképen a megdicsőült Szent Ágota felhők között ül, s felfelé, az őt a mennyekbe fogadó, kitárt karú félalakos Krisztusra tekint (lásd a 29. oldalon). Bő, dúsan redőzött vörös, aranszegélyű palástja vértanúságára, kék ruhája (Mária szimbólum) ártatlanságára utal. Jobb oldalán fátyla lebeg, mellyel Catania lakói 252-ben megfékeztek a kitörő Etnát. Jobb kezében palmaág, balját keblén tartja. Palástja mellett balra lent másik attribútuma, a csípőfogó villan elő. Bár az ezt megelőző, XVIII. század közepén készült festményről nem maradtak fenn adataink, fölvetődhet, hogy a voltaképpen Szűz Mária ikonográfiáját (mennybevétele) alapul vevő kompozíció

62 Ezen a helyen szeretném megköszönni Rétfalvi Balázsnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta az általa átgepelt *Conscriptiók* és az 1756-os *Canonica Visitatio* adatait. A templom történetéről lásd: MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert: *Szent Ágota, Nepomuki Szent János és Szent Vendel tisztelete Perenyén*. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6. Szerk. LACKOVITS Emőke és MÉSZÁROS Veronika. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 2004. 517–532.

63 „[...] in qua conspicitur ara, in cuius superiori imagine est effigies ejusdem divae virginis, in inferiori vero est pictura Coena domini [...]” Szombathelyi Püspöki Levéltár (SZPL) Canonica visitatio (CV) Kazó 1697; SZPL CV Schacchi 1713. ua. a szöveggel.

64 „Habet una ara. Supponitur honorem Sanctae Agathae virginis, quia in summitate et imago representans Sancta Agatha alias in medio est imago representans Coenam Domini. Non supponitur consecratum, quia celebratur super portatili, ideo nec habet Telam ceratam [...]” SZPL, Acta Antiqua, B1/1, Conscriptio Districtus Sabariensis, 1731.

65 „Habet tamen reliquias sacras Sanctae Agathae virginis approbaret in medio alaris viro decenter clausas publicae venerationi expositas.” SZPL Acta Antiqua, B1/5, Conscriptio Districtus Sabariensis, 1748.

66 „Reliquae statuæ Altaris sunt Sanctorum Joannis Evangelistae, Stephani Hungariae Regis, Joannis Nepomuceni et Sancti Ladislai, item sanctorum Catharinae et Barbarae.” SZPL, CV Batthyány 1756.

67 „Imago una Sancti Joannis, est una magna Statua Beatae Marie Virginis, quae est tota vestita et est reposita ad unam concavitatem in pariete ad cornum Epistolae extra sanctuarium.” SZPL, Acta Antiqua, B1/1, Conscriptio Districtus Sabariensis, 1731. A Mária-szobrok felöltöztetése a középkor óta vannak adataink, de csupán a XVII. században vált általánossá. Mivel többnyire az uralkodó családok, főnemesek ajándékozták a drága anyagokból, selyemből, csipkékből, nehéz brokátból készült, drágagyöngyökkel kivarrt ruhákat, elképzelhető, hogy a perenyei templom szobrára a Batthyány család, mint kegyúr küldött öltözékeket. A XIX. században számos egyházmegyében (például Desseffy Sándor püspök rendelete a Csanádi Egyházmegyében) megtiltották az öltöztetős Mária-szobrok tiszteletét. A drasztikus intézkedéseknek köszönhetően számuk mára jelentősen megfogytak. 2009-ben a Szegedi Móra Ferenc Múzeumban és Balassagyarmaton a Palóc Múzeumban (majd 2010-ben Veszprémben a Laczkó Dezső Múzeumban) rendeztek időszaki kiállítást az emlékeiből. Utóbbihoz tudományos konferencia is kapcsolódott.

68 A templomról röviden: GENTHON István: *Magyarország művészeti emlékei. I. Dunántúl*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp. 1959., 249; C. HARRACH Erzsébet–KISS Gyula: *Vasi műemlékek. Településtörténet, építészettörténet, művelődéstörténet*. Vas Megyei Tanács, Szombathely, 1983. 301–304.

69 RÉTFALVI Balázs: *A 250 éves perenyei Szent Ágota-templom története*, Kézirat.

a régi nyomán készült, de ez a nazarénusok reneszánsz mintaképeket követő újító gyakorlatát ismerve, aligha valószínű.⁷⁰ Annál inkább gyanítható viszont, hogy az oltárkép előképe a Rödelsee-i (Németország) Bartholomaeus Kirche ugyancsak Hanftmann által festett főoltára volt, ahol a Szent Bertalan vértanúságát megörökítő képen szintén Krisztus fogadja a Mennyei Országába a vértanú apostolt.

Szent Ágota alakjával díszített klenódiók nem maradtak fenn. A fölszerelés közül jelenleg csupán egy 1927-ben festett körmeneti zászló őrzi emlékét.⁷¹ A vértanú szűz tájképi környezetben. Erdős hegyvonulat előtt áll kopár talajon. Feje fölött glorióla.⁷² Antikizáló viselete, talán a főoltárképet követve, földig érő vörös palást és hosszú zöld ruha. Jobb kezében hosszúnyelű csípőfogó. Mellette háromlábú tartóban izzó parázs, melyen kíznői meghempergették. Ismeretlen helyi vagy környékbeli festő alkotása.

A templom legmonumentálisabb Szent Ágota emléke a legendáját megörökítő narratív secco technikával (száraz falfelületre felvitt) készült falképciklus.

A falképek megrendeléséről 1948. április 11-én tartott rendkívüli közgyűlésén döntött a perenyei egyházközségi képviselőtestület Csendes György címzetes esperes-plébános elnöklete alatt. Az akkor fölvetett jegyzőkönyvből kiderül, hogy a templom keleti falának süllyedése miatt azonnali beavatkozásra van szükség, de a belső is olyan állapotba került, hogy újbóli kifestése immár elkerülhetetlen. Az elnök bemutatta a Szombathelyen működő Steffek Albin festőművész ajánlatát, aki nyolcezer forintért vállalná a munkát. Az állványzat körülbelül 500 forintba kerülne. Az egyházközség az összes felmerülő felújítási munkára végül egyhangúan 12000 forintot szavazott meg, ami két évvel a Forint bevezetése után hal-

latlanul nagy összegnek számított.⁷³ A Szombathelyre elküldött jegyzőkönyvre Kovács Sándor püspök (1944–1972) május 5-én válaszolt. A templom renoválásához örömmel járul hozzá, de csak azzal a feltétellel, „hogy Steffek Albin templomfestő ajánlata az egyházművészeti Bizottsághoz, melynek elnöke Dr. Géfin Gyula apátkanonok,⁷⁴ szemináriumi rektor, bemutatás és hozzászólás végett felterjesztendő. *Helyesnek tartanám, ha más templomfestőtől is kérne Nagyoniszteendőseged [Csendes György] ajánlatot_és az Egyházművészeti Bizottság meghallgatása után döntene a képviselőtestület az építési munkálatok megindításáról.*”⁷⁵ Május 14-én a püspök egy további rövid levelet küldött a perenyei plébánosnak, melyben arról értesítette, „hogy Steffek Albin ajánlatához az Egyházművészeti Bizottságnak csak akkor áll módjában hozzászólni, ha nevezett a megfestendő képek színvázlatát csatolja.”⁷⁶ Ez alighanem hamarosan megtörtént, és a festő még a nyár folyamán hozzáláthatott a munkához.⁷⁷

A perenyei római katolikus egyházközség által felkért, mára méltatlanul elfedett képzőművész, Steffek Albin (Szombathely, 1893. február 1.–Szombathely, 1967. május 3.) munkásságát, a korszak többi egyházi festőjéhez hasonlóan, mindmáig nem dolgozta fel a művészettörténeti kutatás.⁷⁸ Ebben alighanem az is közrejátszhatott, hogy nem végzett festészeti stúdiókat. Autodidakta volt, aki az alapképzését édesapjától, Steffek Miklóstól (Spalov, Morvaország, 1859–Szombathely, 1934) tanulta. Az első világháborúban orosz hadifogságba esett, ahol az ikonfestészet hatása alá került. Fogsága éveiben a moszkvai Operaházban dolgozott díszletfestőként. 1922-ben tért haza. Néhány világi megbízatás után szinte kizárólag egyházi megrendeléseket vállalt. Kezdetben kisebb templomokat díszített falképekkel, majd bátran nekivágott az

70 Nazarénus néven egy fiatal német, XIX. századi festőcsoportot jelöl a művészettörténet. A társaság magát *Lukács Testvérek Egyesületének* hívta. 1810-ben Rómában telepedtek le az elhagyott Saint Isidoro kolostorban. Vezetéregyéniségei Johann Friedrich Overbeck (1789–1869) és Franz Pforr (1788–1812) voltak. Művészetükben és új, hazafias-vallásos festészetet akartak létrehozni, megújítást keresve a középkor és a reneszánsz szellemében. Az iskola fő művei a Casa Bartholdy és a Villa Massimi freskóciklusai.

71 Minden bizonnyal volt korábban is körmeneti zászló Ágota alakjával.

72 Gyakori jelenség, hogy a templomi zászlók ábrázolásai a fő- vagy mellékoltárok ikonográfiáját követik. Erről a gyakorlatról: KERNY Terézia: *Szent László ábrázolások zászlókon*. Új Művészet III. (1992/12). 48–50, 70–71.

73 Szombathelyi Püspöki Levéltár, 120/1948.

74 Géfin Gyula (1889–1973) pápai prelátus, egyháztörténész, 1931. június 20-tól a Szombathelyi Egyházművészeti Bizottság elnöke, 1947. február 19-től elnöke volt. (Szombathelyi Püspöki Levéltár, 1242/1931; 415/1947.) Munkásságáról: SZILÁGYI István: *Géfin Gyulára emlékezünk 100. születésnapja alkalmából*. Vasi Honismereti Közlemények (1989) I. sz. 1–4; *Géfin Gyula*. Összeállította DOBRI

Mária–MAYER László. Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely, 1993. (Vasi életrajzi bibliográfiák 32.)

75 Szombathelyi Püspöki Levéltár, 999/1948 (Géfin Gyula-hagyaték)

76 Szombathelyi Püspöki Levéltár, 1113/1948 (Géfin Gyula-hagyaték)

77 Leánya, Németh Sándorné Steffek Lenke festőművész (*Szombathely, 1929) őrzi azt a vázlatkönyvet, melyen két akvarellje látható a kihallgatás és Szent Péter megjelenik a börtönben raboskodó megkínzott Ágotának jelenetével. A kihallgatás, másik, átdolgozott vázlatát a szombathelyi püspöki palotában őrzik bekeretezve. Az iratokban egyébként nincs nyoma további pályázóknak. Ezen a helyen szeretném megköszönni Rétfalvi Baláznak, Tóth Csaba festőművésznek és Zsámbéky Monikának Steffek Albin hagyatékára vonatkozó adatokat.

78 Művészetéről röviden: Barota Mihály: Steffek Albin festőművész (1893–1993) életművét reprezentáló kiállítás a szombathelyi Megyei Művelődési Központban. TÓTH Csaba: *A festészet napszámosa. Steffek Albinra emlékezünk*. Vasszécsényi Üzenet – Önkormányzati Lap I. (1993/8.) 1; HARGITAI József: *Steffek Albin*. In: *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon. III.* Főszerkesztő FITZ Péter. Enciklopédia Kiadó, Bp. 2001. 416.; **: Steffek Albin. In: Magyar Katolikus Lexikon.

egyre hatalmasabb volumenű és nagy technikai tudást követelő feladatoknak is. Életében és művészetében minden bizonnyal fordulópontot jelentett a Mátraverebély-szentkúti kegytemplom kifestése 1934-ben. Háttérében vezeklése és egy fogadalom beváltása állt.⁷⁹ Bár nem tartozott a két világháború közötti időszak egyházi festőinek élvonalába, ennek ellenére számos megrendelést kapott. Ennek oka elsősorban könnyed, illuzionisztikus hatásokra törekedő stílusa volt. Könnyen adaptálta a barokk kor nagy festőinek (Dorffmeister István, Franz Anton Maulbertsch) szülővárosában és környékén igen szép számmal látható műveit, de a XIX. századi falképfestészetből is merített (Lotz Károly). Restaurálási feladatokat is vállalt, ami azonban nem egyszer azt jelentette, hogy teljesen átfestette a korábbi évszázadok alkotásait. 1922–1961 között negyvenegy (!) templomot festett ki. Ez a szám már önmagában is igen tiszteletreméltó teljesítmény.

Steffek Albin seccója 1948, *Quintianus elítéli Ágotát*

1948-ban tehát már elismert alkotónak számított, olyan templomi falfestményekkel mögötte, mint 1922: Muraszombat, Mosonszentjános, Csabrendek, 1923: Borsodnádásd, 1924: Nemescsó, 1925: Gógánfa, 1927: Jászberény – ferences templom, 1929: Vámoscsalád, 1930: Szécsény, 1931: Jánosháza, 1932: Szarvaskend, 1933: Velem – Szent Vid, 1934: Érsekvadkert, Mátraverebély, 1935: Dozmat, 1936: Lipárt, Döröske, 1937: Egyházashollós, Bértaltavár, 1938: Kőszegpaty, 1939: Gencsapáti, 1940: Nádásd, 1941: Szemenye, 1942: Vát, 1943: Szombathely, ferences templom, 1944: Szombathely, domonkos templom, 1948: Horvátnádálja.

Steffek az egész perenyei templomot kifestette. Ezek közé tartozott a főoltár felújítása is. A süllyedés miatt szükségessé vált a barokk oltárépítmény lebontása. Steffek úgy oldotta meg a feladatot, hogy a régít követve egy látszat architektúrát festett, s ennek közepére került Hanftmann olajfestménye az eredeti aranyozott félköríves keretében.

Neobarokk stílusban, négy kartusba foglalt jeleneten örökítette meg Szent Ágota legendáját is, gyaníthatóan a szombathelyi Egyházművészeti Bizottság javaslatai, előírásai szerint, hiszen hazai festészeti előképek egyáltalán nem álltak rendelkezésére:

- Quintianus cataniai helytartó kihallgatja Ágotát;
- a börtönben Szent Péter meggyógyítja Ágota sebeit;
- Ágota sírbatétele;
- a cataniai lakosok az Ágota sírjáról elhozott fátyollal 252-ben megállítják az Etna lávafolyamát (lásd a 73. oldalon).

A filmszerűen pergő jelenetek tehát nem a mártírakták vagy a *Legenda Aurea* (XIII. század) teljes elbeszélést követik. Vértanúságának, kegyetlen megkínzásának stációi nem kaptak helyet az ikonográfiai koncepcióban. A történet ennek ellenére sem nélküli a drámai feszültséget, ami különösen a kezdő jelenetnél érhető tetten, ahol a két főszereplő határozottan portré-

szerű vonásokkal bír.⁸⁰ A narratív sorozat közvetlen előképei ismeretlenek, viszont annyi kétségtelenül megállapítható, hogy az egyes epizódok tökéletesen párhuzamba állíthatók a Szűz Mária életéből és a passióból vett, nevezetesen a Jézus Pilátus előtt, az angyali üdvözlés, Jézus sírbatétele, az asszonyok örömhírt hoznak az üres sírról-jelenetekkel.

Szent Ágota perenyei legendáját a művészettörténeti kutatás nem tartotta számon, vagy ha még is szó esett róla, jelentéktelennek ítélte.⁸¹ Kétségtelenül nem kiemelkedő művészi kvalitása, különleges technikája miatt érdemes a figyelmünkre. Jelentősége elsősorban kultusztörténeti szempontból ragadható meg, ebből szemszögből viszont egyedülálló. Magyarországon ugyanis ma csupán ez az egy képzőművészeti sorozat örökíti meg a vértanú szent állhatatos, megalkuvást nem ismerő, példamutató életét. Mely a település lakóinak hatalmas erőt adott és kitartást jelentett az 1949-ben bekövetkező tragikus egyházpolitikai fordulatot követő évtizedekben.

79 Felesége meggyilkolásáért életfogytiglani börtönre ítélték.

80 Két vázlata ismert. Lásd 77. jegyzet!

81 C. HARRACH Erzsébet–KISS Gyula: *Vasi műemlékek. Településtörténet, építészettörténet, művelődéstörténet.* Vas Megyei Tanács, Szombathely, 1983. 303–304.

Összefoglalás

Szent Ágota vértanú (tiszteletét az indította el, hogy szülővárosa, Catania, a szent vértanúságának első évfordulóján csodásan megmenekült az Etna kitörésétől. Szent Ágotához fűződő gazdag szokás és hagyományvilág elsősorban Cataniában virágzott, tisztelete hamarosan elterjedt az egész Egyházban. Elsősorban a tűzvész és földrengés ellen hívták oltalmul a középkorban, de Szent Borbála mellett az ércöntők, a kohászok, a bányászok, valamint a pásztorok, takácsok védőszentje is volt. A XVI. századtól tűz elleni védőszerepét Szent Flórián váltotta fel.

Szent Ágota tisztelete hazánkban már a XII. századtól kezdve kimutatható, s a XVI. század közepéig töretlennek mondható. Egyetlen magyarországi ereklyéje ismert, melyet az aradi Szent Márton prépostsági templomban őriztek a török hódoltságig.

Perenye falun kívüli, dombon álló és temetővel körülvett középkori templomáról nincsenek értékelhető adataink. Csupán a XVII. század legvégétől tudjuk nyo-

mon követni a forrásokban a település első egyházának Szent Ágota tiszteletéről árukkodó emlékeit. A XVIII. század közepére romossá vált a templomot lebontották, s köveit felhasználva újat építettek a Mocsári patak partján. Fölszentelésére 1768-ban került sor. A ma látható Szent Ágota tiszteletéről árukkodó alkotások közül kiemelendő a főoltár olajképe, mely 1863 körül Georg Hautmann (1837–1867) műhelyében, a bajorországi Giebeltsadtban készült.

A templom legmonumentálisabb Szent Ágota-emléke a legendáját megörökítő neobarokk narratív secco technikával (száraz falfelületre felvitt) készült falképciklus. 1948-ban festette Steffek Albin szombathelyi egyházi festő. Jelentőse elsősorban kultusztörténeti szempontból ragadható meg, ebből a szemszögből viszont egyedülálló. Magyarországon ugyanis ma csupán ez az egy képzőművészeti sorozat örökíti meg a vértanú szent állhatos, megalkuvást nem ismerő, példamutató életét. Mely a település lakóinak hatalmas erőt adott és kitartást jelentett az 1949-ben bekövetkező tragikus egyházpolitikai fordulatot követő évtizedekben.

Szent Ágota oltárkép, Georg Hautmann, Giebelstadt, 1863